

Pastāvēs, kas mainīsies

Mārcis Auziņš

Ievads

Ir kāds sen zināms nedaudz paradoksāls apgalvojums, kas dažreiz tiek uztverts kā asprātīgs joks – *izglītība ir tas, kas paliek pāri, kad iemācītie fakti ir aizmirsušies*. Kā jau aiz katras labas asprātības, arī aiz šīs slēpjas dziļāka patiesība. Tas ir jautājums par izglītības lomu mūsdienu sabiedrībā un katra cilvēka personiskajā dzīvē. Kādai jābūt izglītībai, lai tā dotu labumu sabiedrībai kopumā, ļautu katram no mums gūt dzīvē panākumus un veidot mūsu dzīvi piepildītu un profesionāli veiksmīgu? Kas jādara mūsdienu skolām un augstskolām, lai šis, ķīmiķu žargonā runājot, *sausais atlikums* pēc skolas un augstskolas absolvēšanas, ko mēs saucam par izglītību, būtu pēc iespējas lielāks un dzīvē noderīgāks?

Augstskolas un it īpaši universitātes ir pamatoti lepnas, ka šo institūciju vēsture Eiropā sniedzas daudzu gadsimtu senā pagātnē. Universitāšu tradīcijas tikušas gadsimtos slīpētas un, neskatoties uz to, ka katrā laikmetā tās konkrētajās realizācijās ir piemērojušās laikmeta prasībām, tomēr lielos vilcienos saglabājušās relatīvi nemainīgas.

Universitāšu vēsture Eiropā jau tuvojas tūkstoš gadu ilgam laikposmam, kopš 1088. gadā tika dibināta pirmā šāda tipa institūcija Eiropā – Boloņas Universitāte. Jau tajos tālajos viduslaikos universitāšu galvenais uzdevums bija gatavot profesionāļus, nodarboties ar pētniecību, darīt sabiedrībai vajadzīgu darbu un mācīt studentiem domāt patstāvīgi, kā arī uzņemties iniciatīvu dažādās dzīves jomās.

Tajos pašos viduslaikos aizsākās zināma novirzienu specializācija universitāšu apmācības sistēmā. Mācības sastāvēja no *triviuma* (latīņu valodā – trīs ceļu sazarojums) jeb priekšmetiem, kurus mācīja universitāšu studiju sākumā. Triviumā ietilpa trīs mācību priekšmeti: gramatika, retorika un dialektika (vai loģika). Apmācību turpinājums bija *kvadriviums* (latīņu valodā – četru ceļu sazarojums), kas saturēja četrus priekšmetus –

aritmētiku, astronomiju, ģeometriju un mūziku. Abas šīs daļas viduslaikos tika uzskatītas par sagatavošanos nopietnākām studijām filozofijā vai teoloģijā.

19. un 20. gadsimtā universitāšu struktūra tika būtiski pilnveidota un attīstīta, izveidojoties diviem galvenajiem universitāšu modeļiem. Viens no tiem – Vilhelma fon Humbolta iedibinātais modelis ar ļoti lielu akadēmisku brīvību un uzsvāru uz semināru un laboratoriju nodarbībām. Šo modeli dažkārt sauc par vācu universitātes modeli. Otrs ir tā saucamais franču universitāšu modelis, kas paredz stingrāku disciplīnu un dažādu universitātes darbības aspektu stingru kontroli. Taču, neraugoties uz ļoti ilgo universitāšu attīstību, viduslaikos iedibinātā sapratne par to, kas ir universitāte un kāda ir tās loma sabiedrībā, lielos vilcienos ir saglabājusies vēl joprojām.

No vienas puses – universitātes var šķist ļoti konservatīvas, jo tajās ierastā kārtība – lekcijas, semināri un eksāmeni – ir pastāvējuši gadsimtiem ilgi un pastāv joprojām. Tai pašā laikā vēsture, runājot fizikas terminos, virzās ar paātrinājumu. Agrāk katrs no mums varēja cerēt nodzīvot visu savu dzīvi vienā vietā, sociālā vidē, kas cilvēka mūža laikā mainījās pavisam nedaudz, taču tagad vēstures gaitu mums pēkšņi lemts sajūst kā lidostas eskalatoru, kas nepārtraukti slīd zem kājām. Pārmaiņas sabiedrībā neapšaubāmi spiež arī universitātes mainīties līdzīgu laiku. Ļoti precīzi šo procesu vārdos atspoguļo Raiņa citāts – *pastāvēs, kas mainīsies*.

Tas nozīmē, ka līdzsvaru un saskaņu ar dzīves norisēm iespējams izjust tikai tad, ja spējām būt harmonijā arī ar nepārtraukti mainīgu vēstures kontekstu.

Augstskolas Latvijā

Divdesmitā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā, atgūstot patstāvību gan valstiski, gan arī augstskolu līmenī, mēs pēkšņi nonācām strauju pārmaiņu periodā. Vienlaikus iekļūstot Eiropas apriņķī, mēs negaidīti konstatējam, ka citi labākajā gadījumā mūsu augstskolas un universitātes uztver kā Austrumeiropas jeb – vēl sliktāk – kā bijušās Padomju Savienības augstskolas. Mums nācies ilgi skaidrot, ka mūsu zeme izsenis pieder Eiropai. Ka to ilgāku laiku ir ietekmējusi ne tikai cita valsts, bet *principiāli atšķirīga kultūra* – Eiropas Austrumu kultūra, kas sakņojas Senajā Bizantijā. Protams, tai ir savs, no mūsējā atšķirīgs vēsturisks konteksts. Pat ārējās izpausmes, kaut vai pavērojot ēku arhitektūru, ir ļoti atšķirīgas no tām, pie kā bija pieraduši mūsu vecāki un vecvecāki. Līdzīgi arī reliģija (krievu pareizticīgā baznīca) un alfabēts (no grieķu alfabēta cēlusies kirilica) nekad nav mums dabiski piemītuši. Starp citu, arī padomju ideoloģijas pamats – komunisma ideja – Krievijas tiešās ietekmes zonā stipri atšķiras no komunisma idejas Rietumeiropas valstīs. Vienlaikus krievu kultūra ar savām virsotnēm gan literatūrā, gan mākslā, gan zinātnē ir neapšaubāmi būtiska un neatņemama pasaules kultūras sastāvdaļa. Vienkārši tā ir atšķirīga no Rietumeiropas kultūras.

Tas nozīmēja tikai to, ka gadsimtu mijā mūsu sabiedrībā un augstskolās kā šīs sabiedrības neatņemamā atribūtā notika ļoti būtiskas pārmaiņas. No mums maz atkarīgu procesu ietekmē Padomju Savienībā Latvijas augstskolas bija lielas valsts provinciālas augstskolas, kas atradās relatīvi tālu no centra – Maskavas – un visā bija spiestas sekot centrā izstrādātajām mācīšanas koncepcijām un metodikai. Pat atsevišķu priekšmetu programmas tika atsūtītas no Maskavas. Tas attiecās uz itin visiem galvenajiem priekšmetiem, ieskaitot tādus, kas bija ideoloģisko koncepciju relatīvi neskarti, piemēram, fizika. Arī pētniecība universitātēs tika valsts iestāžu stingri reglamentēta. Eksistēja pētniecības līgumdarbu limiti, kas tika noteikti

no augušas. Tāpat pētniecisko projektu tēmas universitātēs nereti bija apakškontrakti PSRS lielu pētniecības institūtu pētījumu programmām.

Tagad mūsu valstī virkne augstskolu var pretendēt uz neatkarīgas Eiropas Savienības valsts – Latvijas – vadošas augstskolas statusu. Mēs ar savām universitātēm un citām augstskolām pozicionējamies jeb konkurējam kopējā Eiropas augstākās izglītības telpā.

Mūsu uzdevums bija un joprojām ir no provinciālām augstskolām pārveidoties par konkurētspējīgām augstskolām Eiropas telpā.

Taču, lai pārvarētu provinciālismu augstākajā izglītībā, vispirms būtu skaidri jāsaprot, kas ir provinciālisms šajā kontekstā? Manuprāt, provinciālisms izglītībā un zinātnē, divās ļoti cieši saistītās jomās, ir nemācēšana vai arī nevēlēšanās ieraudzīt savu vietu *plašākā kontekstā*. Patiesībā ir divu veidu provinciālismi – lielas tautas un mazas tautas provinciālisms. Lielas tautas nepamana pasaules kontekstu, jo tām šķiet, ka viņu pašu kultūra ir pietiekami bagāta un daudzveidīga, tāpēc tās nesaskata nepieciešamību interesēties par to, ko citas tautas citur pasaulē domā. Šāda lielas valsts provinciālisma pazīmes, domāju, mēs varam saskatīt arī savā pagātnē laikposmā pēc Otrā pasaules kara. Uzskatu, ka arī tagad augstākajā izglītībā dažviet Eiropā un it īpaši Ziemeļamerikā mēs varam vērot šādu provinciālisma izpausmi.

Savukārt mazām tautām ir piesardzīga attieksme pret plašāku kontekstu diametrāli pretēju iemeslu dēļ. Mazas tautas augstu vērtē pasaules kultūru, bet uztver to kā kaut ko svešu un tālu – kā skaistas, bet nesasniedzamas zvaigžņotas debesis augstu virs mums. Uztver to kā ideālu realitāti, bet tomēr tādu, kas nav sasniedzama un kas ir maz saistīta ar ikdienas dzīvi. Vēl vairāk, mazās tautās intelektuāļi šad tad uzskata sevi par piederošiem tikai konkrētai vietai. Šādu mazo tautu intelektuāļu centieni asociēt sevi ar plašāku pasaules kontekstu brīžiem tiek uztverti kā pretenciozi un var pat izpelnīties kolēģu nievājošu attieksmi.

Mums Latvijā gandrīz piecdesmit gadu bija iespējams asociēt sevi ar plašāku Eiropas un pasaules kontekstu tikai teorētiski. Mūsu iespēja praktiski līdzdarboties Eiropas norisēs bija visai ierobežota. Tādējādi mēs teorētiski gan sajūtāmiem piederīgi Eiropas kontekstam, bet tīri praktiski uztvērām šo kontekstu kā nesasniedzamas zvaigznes augstu virs mums. No šīs sajūtas mēs tagad brīžiem veiksmīgāk, brīžam mazāk veiksmīgi atbrīvojamiem un integrējamies plašākā Eiropas kontekstā, tai skaitā – augstākajā izglītībā un zinātnē. Mūsu uzdevums pašreizējā laikposmā ir pārvarēt mazas valsts provinciālisma recidīvus, kas ik pa brīdim tomēr uzšķiļ kvēlojošu dzirksteli.

Protams, šim procesam ir vajadzīgs laiks. Gribot negribot nāk prātā stāsts par Mozu un viņa tautas klejotiem tuksnesī ceļā no verdzības uz neatkarību četrdesmit gadu garumā. Taču pat pēc Bībeles mērogiem mēs esam gandrīz pusi šā ceļa jau veikuši. Un, ņemot vērā manis pieminēto mūsdienu dzīves tempa paātrinājumu, varam teikt, ka vairāk laika maldīties tuksnesī mums nav atvēlēts. Mums beidzot jāsaprot kā sevi cenošiem, pilnvērtīgiem Eiropas izglītības telpas locekļiem un attiecīgi jārīkojas. Jārīkojas jau tagad un uzreiz.

Universitāšu loma mūsdienu Eiropā

Mūsdienās, kad izglītoti ļaudis un viņu radošais potenciāls ir katras valsts labklājības pamats, universitāšu loma ir ļoti būtiski augusi. Sabiedrības izglītības līmenis ir vērtība pati par sevi. Izglītība, ko piedāvā universitātes, pētniecībā balstītas atziņas un zināšanas, ko šīs universitātes rada, un pakalpojumi, kurus sabiedrībai kopumā universitātes sniedz, atbilst

mūsdienu sabiedrības prioritārajām vajadzībām. Tas attiecas gan uz katra sabiedrības locekļa personisko labklājību, gan sabiedrības konkurētspēju globālajā ekonomiskajā vidē, gan uz valsts un sabiedrības drošības aspektiem. Tāpat sabiedrības izglītība ir būtiska komponente, veidojot izpratni par vidi saudzējošu attieksmi un industriālas sabiedrības mijiedarbību ar apkārtējo vidi, kā arī bagātinot kultūras kontekstu.

Esmu pārliecināts, ka tie procesi, kas nosaka pārmaiņas mūsu sabiedrībā un maina universitāšu vietu un lomu tajā, ir daudz globālāki, nekā mums šķita divdesmitā gadsimta beigās. Tie nav tikai lokāli procesi, kas bija saistīti ar dramatiskajām pārmaiņām, kādas Latvijas sabiedrībā notika 20. gadsimta beigās. Tās ir daudz globālākas un visaptverošākas pārmaiņas, kas notiek ne tikai Eiropā, bet pasaulē kopumā. Mūs sagaida izaicinājums būt gataviem sabiedrībai, kas būtu pavisam atšķirīga no tās sabiedrības, kurā mēs dzīvojām 20. gadsimtā un pie kuras mēs visi esam pieraduši, kurā mēs jūtamies komfortabli un kura ir veidojusi mūs kā cilvēkus – individuālas un neatkārtojamas personības.

Augstskolas tirgus ekonomikas apstākļos

Pēdējos gados Latvijas un citu valstu augstskolu administrācijas neatkarīgi no savas vēlmes aizvien vairāk ir spiestas darboties pēc tirgus ekonomikas likumiem un līdztekus akadēmiskajiem jautājumiem risināt ekonomiska rakstura jautājumus. Turklāt konkurēt vienotā Eiropas izglītības telpā un darboties tirgus apstākļos nav viens un tas pats.

Tas rada daudz docētāju iebildumus – augstskola nav business, augstskola nerada *produktus* un nepiedāvā *pakalpojumus*. Augstskola māca un skolo jaunos cilvēkus un caur pētniecību rada jaunas zināšanas. Tā, protams, ir patiesība, kurai nevar nepiekrīst. Augsti akadēmiskie standarti un profesoru un cita akadēmiskā personāla akadēmiskā brīvība ir nemainīgas vērtības, bez kurām nav iedomājama universitāte nevienos laikos, ne pagātnē, ne arī nākotnē. Taču mūsdienu pasaulē augstskolai, lai pastāvētu, ir jāvar eksistēt tirgus ekonomikas vidē, kas diktē savus biznesa pasaulei raksturīgus noteikumus. Diemžēl. Tāda ir šodienas skarbā īstenība. Pastāvēs tikai tās augstskolas, kas spēs apvienot augstus akadēmiskus standartus un akadēmisko brīvību ar biznesa pasaules realitātēm.

Turklāt augstskolu vadība jārealizē ļoti kompleksā un līdz galam neizskaitļojamā (neparedzamā) mainīgā sociālajā, politiskajā un ekonomiskajā vidē. Administrācijai un kapteinim – rektoram – augstskolas nākas vadīt kā kuģi sabangotā un grūti prognozējamā jūrā. Lai to varētu izdarīt, ir vajadzīga bāka, kuras ugunis būtu redzamas jebkuros laika apstākļos. Augstskolai šāda bāka ir augstskolas misija un attīstības stratēģija. Tas nozīmē, ka augstskolu stratēģiju veidošana un misijas formulēšana nav tikai formālas darbības. Šie dokumenti ir vitāli nepieciešami, lai neapmaldītos ikdienas konkrēto uzdevumu labirintos.

Ir saprotams, ka stratēģiskos mērķus nevar sasniegt īsā laikā. Tam ir daudz un dažādu iemeslu, gan objektīvi ekonomisku un politisku, gan subjektīvi cilvēcisku un psiholoģisku. Katrā konkrētā situācijā nākas spert dažādus taktiskus un konkrētā brīža realitātēm atbilstošus soļus. Taču stratēģiskā redzējuma un formulētu nostādņu eksistence, pārvietojoties maziem solīšiem un prasmīgi likumojot starp viļņu bangām, ļauj saglabāt kuģa kopējo virzību uz stratēģiskajiem mērķiem. Es neticu, ka taktiski soļi, kas konkrētā mirklī dod tādus vai citādus labumus, taču atvirza stratēģisko mērķu sasniegšanu, galarezultātā var veicināt augstskolas veiksmīgu attīstību. Daudzi mazi taktisku apsvērumu noteikti gājieni, kas nebalstās kopīgā stratēģiskā redzējumā, var ātri novest pie haotiskas klaiņošanas sarežģītā vidē.

Lai veiksmīgi realizētu augstskolas attīstības stratēģiju, nepazeminātu akadēmiskos standartus, nepazaudētu akadēmiskās brīvības un vienlaikus efektīvi darbotos tirgus ekonomikas apstākļos, nodrošinot savu eksistenci, augstskolai ir jābūt pietiekami autonomai un apveltītai ar pilnvarām noteikt savu stratēģiju valsts stratēģijas kontekstā, stratēģijas realizācijas gaitā veikt taktiskus manevrus un atbildēt uz sabiedrības pieprasījumu pēc noteiktas izglītības. Augstskolas iekšienē tās struktūrai gan vadības instrumentu līmenī, gan fakultāšu līmenī ir jābūt tādai, kas spēj operatīvi atbildēt uz tiem izaicinājumiem un tām sabiedrības vēlmēm, kuras rodas sabiedrības, ekonomikas un pašas augstskolas attīstības procesā. Atkarībā no lieluma, nozaru daudzveidības, kādā augstskola piedāvā izglītību un pakalpojumus sabiedrībai, veic pētniecisko darbību, augstskolas administratīvā struktūra var būt centralizētāka vai arī vairāk decentralizēta. Eiropas un pasaules augstskolās šie modeļi ir labi pārbaudīti – katrai augstskolai tikai atliek veidot sev vispiemērotāko.

Augstskolas administratīvā struktūra

Esam iezīmējuši galvenās komponentes augstskolu dzīvē un mērķus, ko augstskolas izvirza savā darbībā, tāpēc rodas jautājums – kāda struktūra vislabāk veicina šo mērķu realizāciju. Kāds ir funkciju un atbildības sadalījums starp centrālo augstskolas administrāciju un atsevišķu fakultāšu administrāciju. Domāju, ka šā jautājuma svarīgumu nevajadzētu novērtēt par zemu. Veiksmīga administratīvā struktūra ļoti lielā mērā var veicināt stratēģisko mērķu sasniegšanu, tāpat kā neveiksmīga administratīvā struktūra var kavēt šo mērķu īstenošanu.

Es personīgi uzskatu, ka struktūra nevar būt mākslīgi veidota. Tai ir jābūt loģiskai, no mērķiem izrietošai. Katrs no mums var atrast piemērus, kad izcili vadītāji ir spējuši realizēt mērķus arī tad, ja *no ārpuses* uztiptā struktūra nav veicinājusi vai pat objektīvi ir kavējusi šo mērķu realizāciju. Taču šāda situācija, kad mērķa sasniegšana balstās tikai un vienīgi uz izcila vadītāja personīgajām īpašībām un viņa harizmu un kuru neatbalsta administratīvie mehānismi, nav ilglaicīga.

Protams, arī administratīvai struktūrai ir sava priekšvēsture un tradīcijas. Lielā un droši vien arī mazā augstskolā tā nav *lieta*, ko var mainīt vienā mirklī. Taču, ja prātā ir stratēģiskie mērķi, tad šādas pārmaiņas var veikt pakāpeniski, katrā piemērotā brīdī struktūru *pabīdot* pareizajā virzienā. Galvenais uzdevums ir saglabāt pareizu izmaiņas vektora virzienu. Nesekot mirkļa konjunktūrai un neveikt grozījumus, kas ļauj atrisināt dažādas vairāk vai mazāk īslaicīgas problēmas, bet nevirza strukturālās pārmaiņas kopumā stratēģiski nospraustā virzienā.

Lielas augstskolas parasti darbojas dažādās jomās un gatavo speciālistus ļoti dažādām nozarēm, kam ir atšķirīgas prasības un atšķirīgi kritēriji sagatavoto speciālistu novērtēšanai. Pieprasījums pēc šiem speciālistiem darba tirgū var būt ļoti atšķirīgs. Visu šo jautājumu kompleksa detaļās daudz labāk var orientēties fakultāšu vadība. Tādēļ lielas augstskolas struktūrai vajadzētu būt decentralizētai, bet ar skaidri saprotamu un loģisku padotību. Pamatstrukturvienību vadītājiem tiek piešķirtas tiesības pieņemt noteiktus gan stratēģiskus, gan taktiskus lēmumus, bet tiem ir tieša atbildība augstskolas vadībai par šiem lēmumiem.

Studējošie

Augstskolās bieži vien tiek apspriests jautājums, vai jauno cilvēku, kuri katru gadu iestājas augstskolās, sagatavotības līmenis gadu gaitā paaugstinās vai tieši otrādi – pazeminās? Respektīvi, vai skolās iegūtā izglītība ir atbilstoša tam, ko no šīs izglītības sagaida sabiedrība

kopumā un augstskolas? Domāju, ka mūsu valstī ir ļoti labvēlīga situācija, lai atbildes uz šiem jautājumiem skolas un augstskolas meklētu kopīgi. Mazas valsts gadījumā cilvēciskā un administratīvā distance no skolas līdz augstskolai – no vienas puses – un no augstskolas līdz par izglītību atbildīgajai ministrijai ir ļoti neliela. Realitāte ir tāda, ka gandrīz katrs augstskolas profesors var apgalvot, ka personīgi pazīst vienu vai otru izglītības un zinātnes ministru vai ministri. Jeb – no otras puses – par izglītību atbildīgais ministrs vai ministre vismaz pēc vārda pazīst lielāko daļu mūsu valsts augstskolu profesoru. Šādā situācijā augstskolām ar savu potenciālu ir iespējams vistiešākajā veidā, nepastarpināti ietekmēt procesus skolās, gan piedaloties mācību priekšmetu standartu izstrādāšanā, gan arī skolu mācību grāmatu un mācību metodisko materiālu sagatavošanā. Arī savu viedokli un ieteikumus par skolu izglītības kvalitāti augstskolas var nepastarpināti darīt zināmus ministrijas atbildīgām personām. Es zinu, ka šī sadarbība starp skolu, augstskolu un ministriju sekmīgi attīstās, taču joprojām ir daudzas neizmantotas iespējas.

It īpaši, ņemot vērā demogrāfisko situāciju, kad tajās vecuma grupās, kas potenciāli absolvēs vidusskolu tuvāko gadu laikā, jauniešu skaits ļoti būtiski samazināsies, jautājumi par skolu–augstskolu–ministrijas sadarbību skolu mācību priekšmetu satura izstādes jomā kļūst īpaši svarīgi. No šīs sadarbības efektivitātes ir atkarīgs, vai Latvijas sabiedrībai būs pietiekams skaits izglītotu jaunu cilvēku, lai spētu atbildēt uz visiem tiem izaicinājumiem, kas rodas, augot valsts ekonomiskās attīstības tempiem un veidojot uz zināšanām balstītu ekonomiku (sabiedrību).

Akadēmiskais personāls

Jautājumā par jauno cilvēku gatavošanu ir vēl otrs būtisks aspekts. Būtu nepareizi domāt, ka vienīgā nepieciešamā komponente, lai augstskola sekmīgi gatavotu izglītotus cilvēkus, ir labi sagatavoti, mācīties motivēti skolu beidzēji.

Otra tikpat būtiska komponente ir augstskolu pasniedzēji, viņu profesionālais līmenis, spēja darboties Eiropas izglītības tendenču kontekstā un motivācija strādāt. Šī izglītības procesa sastāvdaļa ir ne mazāk svarīga kā studenti. Jautājums, ko mēs sagaidām no augstskolu personāla, ir ļoti komplekss. Tas ietver gan mācību programmu veidošanu labā saskaņā ar kopējām tendencēm Eiropā, gan arī mūsdienu pasaules līmenim atbilstošas pētniecības attīstību.

Piemēram, jautājumā par mācību programmu attīstību konkrētu augstskolu atbildība pieaug it īpaši. Latvijā var atrast ļoti daudz bakalaura, maģistra un doktora, kā arī profesionālās studiju programmas pat veselās zinātņu nozarēs, kas eksistē – ja tā var teikt – tikai vienā eksemplārā. Piemēri tālu nav jāmeklē. Šādā situācijā augstskolu un fakultāšu, kas šīs programmas realizē, atbildība būtiski pieaug. Var pat apgalvot, ka šīs atsevišķās augstskolas nosaka valsts augstākās izglītības standartu attiecīgajās jomās. Šī atbildība ir jāapzinās Eiropas un pasaules kontekstā. Kā jau teicu, Latvijas augstskolas var būt un ir respektētas Eiropā un kā tādām tām ir pienākums akadēmiskos standartus uzturēt Eiropas līmenī. Mēs nedrīkstam ieslīgt mazas valsts provinciālismā.

Ļoti būtisks jautājums ir pētniecības attīstība augstskolās. Pēc manas pārliecības – augstskolā, sākot vismaz no maģistra studiju programmu līmeņa, ja ne pat agrāk, izglītībai ir jābūt balstītai pētniecībā. Tas nebūt nenozīmē, ka mēs gribam gatavot augstskolās tikai pētniekus. Tā nav. Taču pasaules pieredze un augstākās izglītības attīstības tendences rāda, ka šāds pētniecībā balstīts izglītības modelis ir pats efektīvākais, lai noteiktā apmācības periodā

sasniegtais zināšanu līmenis jeb manis pieminētais *sausais atlikums* būtu maksimāls. Turklāt es vēlos paskaidrot, ka pētniecība jāsaprot plašā nozīmē – tā var būt gan ļoti abstrakta pētniecība, ko mēs dažreiz saucam par akadēmisko zinātņi, taču tā var būt arī ļoti praktiska pētniecība, kura ir saistīta ar ražošanu, dažādu projektu izstrādi vai citādu zinātņietilpīgu darbību.

Arī šajā gadījumā Latvijas kā mazas valsts atbildība ir īpaša. Jo katrā konkrētā zinātņu jomā strādājošo pētnieku un mācībspēku skaits ir relatīvi neliels. Šis nelielais cilvēku skaits ir atbildīgs gan Latvijas sabiedrības priekšā, gan starptautiskā kontekstā par akadēmisko un zinātnisko standartu noteikšanu. Augstskolā caur doktora studiju programmu realizāciju un caur tām prasībām, ko izvirzām doktora grāda pretendentiem, mēs nodrošinām un īstenojam šo tradīciju pārmantojamību. Mēs gribam būt starptautiskā sabiedrībā respektēti partneri. Lielākajā skaitā gadījumu tādi arī esam, bet par šā līmeņa uzturēšanu esam atbildīgi tikai mēs paši. Šī atbildība mums jāpazinās un jārealizē.

Pētniecība augstskolās

Otra Latvijas līdzīgi kā visas Austrumeiropas valstu īpatnība ir liels skaits ar fundamentāliem pētījumiem nodarbojušos un no valsts budžeta finansētu pētniecības institūtu eksistence. Parasti *vecajās* Rietumeiropas valstīs šādu institūtu īpatsvars ir ievērojami mazāks. Es gribu uzsvērt, ka runa ir tieši par fundamentāliem pētījumiem, nevis par ražotāju pasūtītiem lietišķiem pētījumiem. Esmu pārliecināts, ka, tālāk attīstoties ražošanai Latvijā, lietišķo pētījumu īpatsvars institūtu pētījumu struktūrā būtiski pieaugs. Šādas tendences iezīmējas jau tagad.

Latvijā lielākais skaits institūtu ir organizatoriski un administratīvi saistīti ar universitātēm. Universitātēm, kuru sastāvā šie institūtu vienā vai otrā statusā ietilpst, tas sniedz lielas priekšrocības. Institūtos ir uzkrāta liela pētnieciskā darba organizēšanas pieredze, ir ievērojams pētnieku potenciāls un attīstīta pētniecības infrastruktūra – laboratorijas, iekārtas, arhīvi, kartotēkas utt. Ideālā modelī augstskolu pasniedzējiem un pētniekiem vajadzētu būt partneriem gan studiju darba organizēšanā, gan pētnieciskajā darbā. Pēc būtības augstskolu pasniedzēju un institūtu pētnieku veiktais darbs sabiedrības labā neatšķiras nemaz tik daudz. Gan pētnieki, gan arī profesori un pārējais akadēmiskais personāls vienlaikus tādā vai citādā formā nodod savu pieredzi jaunajiem cilvēkiem. Mācībspēkiem uzsvars ir vairāk uz darbu auditorijā, lasot lekcijas, vadot seminārus, praktiskos darbus un laboratorijas, pētniekiem uzsvars ir novirzīts uz darbu pie konkrētiem projektiem. Taču man gribētos domāt, ka nākotnē robežšķirtne starp pasniedzēju un pētnieku turpinās mazināties un atšķirības būs tikai proporcijās. Zinātnē vienmēr pastāv un pastāvēs konkurence, taču domāju, ka šī konkurence pārliecināšā vairākumā gadījumu var būt stimulējoša un radošo darbību veicinoša.

Iepriekšējā desmitgadē zinātne un izglītība tika finansēta pēc ļoti atšķirīgiem modeļiem. Augstskolās pasniedzējiem bija fiksēts un lielā mērā garantēts budžeta finansējums, kas, protams, neliedza iespējas augstskolām papildus apmācīt studentus arī par fizisku vai juridisku personu līdzekļiem – apmācīt tā saucamos *maksas studentus* un konkursu kārtībā pretendēt uz pētniecisko projektu finansēšanu gan no Latvijas organizācijām, gan starptautiskiem fondiem. Tai pašā laikā zinātnes finansējums tika piešķirts uz grantu bāzes, kas bija relatīvi nedrošs avots, turklāt grantu finansējums pēdējos gados pirms bāzes finansējuma ieviešanas zinātnē neļāva nodrošināt pētniekiem darba samaksas līmeni, kas būtu līdzvērtīgs tam, ko saņēma pasniedzēji augstskolā.

Nav nekāds noslēpums, ka daudzos gadījumos šāda finansēšanas shēma emocionāli neveicināja labu partnerattiecību veidošanos starp augstskolu pasniedzējiem un pētniekiem zinātniskajos institūtos. Pašlaik divu pēdējo gadu laikā situācija ir būtiski uzlabojusies. Pētnieciskie institūti papildus iespējai piedalīties konkursos uz grantu finansējumu pētniecībai saņem no valsts arī tā saucamo bāzes finansējumu. Tagad gan augstskolu pasniedzējiem, gan pētniekiem zinātniskajās iestādēs ir nodrošināts pamatfinansējums un ir iespēja piedalīties gan vietējos, gan starptautiskos konkursos, lai pretendētu uz papildu finansējumu dažādu grantu un projektu formā.

Domāju, ka tas ļauj augstskolām spert nākamos soļus, lai veicinātu tālāku sadarbības nostiprināšanu starp augstskolu mācībspēkiem un institūtos strādājošajiem pētniekiem.

Runājot par pētniecībā balstītas augstākās izglītības modeli, mēs jau nedaudz pieskāramies jautājumam par to, ka pētniecība augstskolās var būt ļoti dažāda. Pirmām kārtām būtiski atšķiras tās novērtēšanas kritēriji – gan kvantitatīvi mērāmie, gan arī nozares ekspertu sapratne par to, kas ir labs zinātniskais pētījums dažādos zinātņu blokos – dabaszinātnēs, sociālajās zinātnēs un humanitārajās zinātnēs. Ja dabaszinātnēs tādi kvantitatīvi rādītāji kā žurnālu, kuros tiek publicēti iegūtie rezultāti, *nozīmības faktori (impact factor)* un dažādi pētnieku *citējamības indeksi*¹ ir būtisks kāda pētnieka rezultātu vērtējums, tad sociālajās un humanitārajās zinātnēs šādi kvantitatīvie rādītāji ne vienmēr ir izmantojami. Šajās zinātnēs acīmredzot lielāks īpatsvars ir ekspertu vērtējumam. Taču šī pieeja tādā mazā valstī kā Latvija, kur attiecīgas šauras apakšnozares ekspertu skaits var būt ļoti ierobežots, ir jālieto ļoti uzmanīgi. Atkal draud briesmas ieslīgt iepriekš pieminētajā mazas valsts provinciālismā un piešķirt sev *zināmas atlaides*, kas, starptautiskā kontekstā vērtējot rezultātus, nebūtu pieļaujamas. Jā, mēs esam maza valsts. Mums nav un nekad nebūs visās dabaszinātņu, sociālo un humanitāro zinātņu nozarēs un apakšnozarēs pasaules līmeņa speciālistu. Mūsu vienkārši ir par maz. Taču nedomāju, ka mūsu augstskolu vietējā un starptautiskā autoritāte kaut kā cietīs, ja mēs godīgi atzīsim, ka ir apakšnozares, kurās mums profesora vai vadoša pētnieka līmeņa speciālista pašlaik nav. Daudz vairāk mūsu prestižs cietīs, ja mēs šīs vakances aizpildīsim ar neatbilstoša līmeņa pretendentiem.

Protams, ir virzieni, kurus saskaņā ar mūsu valsts vai atsevišķu augstskolu attīstības stratēģijām mēs uzskatām par vitāli svarīgiem. Šādā gadījumā vienmēr ir iespējas šādus speciālistus sagatavot citās valstīs vai citās augstskolās. Mūsu valsts ekonomiskā situācija pašlaik šādu situāciju ļauj relatīvi vienkārši īstenot. Ja jautājums ir jārisina ātri, vienmēr pastāv iespēja attiecīgajās vakancēs piesaistīt ārzemju speciālistus. Noteikumu un līgumu termiņi katrā konkrētā situācijā var tikt atrunāti.

Nākamā tēze, ko gribētos apspriest, ir jautājums par to, kas ir zinātniskās darbības rezultāts? Protams, kā pirmā nāk prātā atbilde par to, ka pētniecības rezultāts ir jaunas zināšanas, izstrādātas tehnoloģijas, rekomendācijas utt. Es pilnībā un ar lielu entuziasmu piekrītu tēzei, ka zināšanas, pat ja pirmajā brīdī tās nešķiet ļoti praktiskas, ir vērtība pati par sevi. Tam ir daudz piemēru. Viens no tiem ir stāsts par angļu fiziķi Maiklu Faradeju (*Michael Faraday*, 1791-1867). Kad kādā no publiskām lekcijām viņš 19. gs. Londonā demonstrēja elektriskās parādības, Anglijas premjerministrs Viljams Gledstouns (*William Gladstone*) esot viņam jautājis – kāds praktisks labums var būt no elektrības? Uz ko Maikls Faradejs esot atbildējis, ka viņš nevar izdomāt šinī brīdī praktisku pielietojumu elektrībai, bet, ka viņš ir pārliecināts –

¹ *Citējamības indekss* ir rādītājs, kas kvantitatīvi mērāmā veidā rāda, cik atpazīstams starptautiskā profesionāļu vidē ir viens vai otrs pētnieks.

par elektrības lietošanu nākotnē tiks iekasēti nodokļi. Faradejam izrādījās pilnīga taisnība. Kā mēs redzam tagad, dzīve mūsdienās nav iedomājama bez *nepraktiskās elektrības*... Viegli varam iztēloties, kāds haoss rastos, ja valstī kaut vai uz stundu tiktu pārtraukta elektroenerģijas padeve. Vēsturnieki gan apšaubā, vai šāda saruna patiesībā ir notikusi, bet domāju, ka šī, varbūt arī tikai vēsturiskā, anekdote parāda, cik grūti ir prognozēt zinātniska rezultāta nozīmību.

Taču es gribu apgalvot, ka bez šīs tiešās zinātnes lomas sabiedrībā pētniecībai, kas tiek realizēta augstskolā, ir vēl otra ne mazāk svarīga loma. Augstskolā pētnieciskajā darbībā aktīvi tiek iesaistīti studējošie visos līmeņos, bet it sevišķi doktora studiju līmenī. Ļoti bieži tieši studējošie ir tie, kuri kopā ar akadēmisko personālu – pasniedzējiem un pētniekiem – iegūst šos zinātnē nozīmīgos rezultātus. Caur šo pētniecisko darbību jaunie cilvēki visefektīvāk apgūst attiecīgās zinātņu nozares sasniegumus, mācās risināt sarežģītas problēmas, lietojot mūsdienu tehnoloģijas. Viņi ir spiesti kritiski novērtēt iegūto rezultātu ticamību un apgūt daudzas citas zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas mūsdienu speciālistam jebkurā dzīves jomā. Ar to es gribu teikt, ka līdztekus konkrēto zināšanu iegūšanai pētniecībā balstīta izglītība ļauj efektīvi sagatavot jaunus cilvēkus darba tirgum. Pētniecībā balstīta izglītība jauniem cilvēkiem ļauj visefektīvāk realizēt sevi dzīvē. Var diskutēt, kurš ieguvums sabiedrībai ir svarīgāks – konkrētās zināšanas vai zināšanu ieguves procesā sagatavotie jaunie speciālisti. Mana pieredze liecina, ka diskusijas dalībnieku viedokļi dalīsies, un tas ļauj secināt, ka abi ieguvumi sabiedrībai ir vienlīdz svarīgi. Šis secinājums ļauj vēl vienu reizi pamatot domu par pētniecības un augstākās izglītības nesaraujamu saistību mūsdienu sabiedrībā. Šāda saistība vislabāk var īstenoties lielā augstskolā.

Augstskolu sadarbība

Protams, būtiska nozīme augstākās izglītības nodrošināšanai jebkurā valstī un it īpaši mazā valstī ir augstskolu sadarbība. Nav iedomājama situācija, ka Latvijā kāda no augstskolām būs izcila visās zinātņu nozarēs vienlaicīgi. Tādēļ izvirzās jautājumus – vai katrai augstskolai jācenšas piedāvāt izglītību pēc iespējas lielākā skaitā zinātņu nozaru, labi saprotu, ka ne visās nozarēs šis piedāvājums atbildīs augstākajiem pasaules kritērijiem? Varbūt tomēr vajadzētu censties, ievērojot gan mazas valsts objektīvi ierobežoto akadēmiskā personāla potenciālu, gan materiāli tehniskās bāzes izmaksas, koncentrēt izglītību noteiktās nozarēs stratēģiski izvēlētās augstskolās, protams, ievērojot arī reģionu intereses un iespējas. Bet tas jau ir valsts stratēģiskās attīstības jautājums.

Nobeigumā

Mūsdienu pasaulē, kas mēģina visas lietas izmērīt kvantitatīvi, eksistē dažādas metodikas, mēģinot salīdzināt augstskolas pēc to kvantitatīvajiem un kvalitatīvajiem rādītājiem. Tāpēc tiek veidotas augstskolu, nacionālas, reģionu (Eiropas Savienība) un starptautiskas augstskolu rangu tabulas. Pazīstamākās no starptautiskām rangu tabulām ir, piemēram, Šanhajas Džao Tonga (*Jiao Tong*) universitātes veidotā Pasaules universitāšu akadēmiskā rangu tabula (*Academic Ranking of World Universities*) un Britu salās veidotais avīzes *Times* augstākās izglītības pielikums (*Times Higher Education Supplement*). Izpētot šos autoritatīvos izdevumus, nākas konstatēt, ka Latvijas augstskolas *pagaidām* nevienā no tiem nav atrodamas. Pēdējā teikumā es gribētu īpaši izcelt vārdu – *pagaidām*. Man gribas izteikt pārliecību, ka ar Latvijas valsts atbalstu izglītībai un zinātnei ir reāli izvirzīt mērķi, lai tuvākajā desmitgadē kāda no Latvijas vadošajām augstskolām būtu pieteikusi sevi kā

ievērojama augstskola pārējo Eiropas un pasaules augstskolu saimē un būtu atrodama pasaules vadošo augstskolu rangu tabulā citu vadošu pasaules augstskolu vidū.

Lasīt vairāk

Bernal, J.D., *Science in history*. 1971, Cambridge, Mass.,: M.I.T. Press. 4 v. (1328, xxv p.).

Julia Eastman, *Strategic management of universities?*, CSSHE professional file, fall 2003,

Milans Kundera, *What Use is a national style*, The New Yorker, Jan. 8, 2007